

Андрій Портнов

МАРКО ФОН ГАГЕН: “ПРОПОНУЮ «ЧИТАТИ» ХРИСТЮКА ЯК ІСТОРИКА- АНТИКОЛОНІАЛІСТА Й «БАЧИТИ» ІСТОРІЮ УКРАЇНИ ТОГО ЧАСУ ЯК «КОЛОНІАЛЬНУ»”

Марк фон Гаген (англ. Mark von Hagen, народився 1954 р.) – професор української та євразійської історії в Університеті штату Аризона (США). Викладав у Стенфордському, Єльському, Колумбійському університетах, у Вільному університеті Берліна, а також у Вищій школі соціальних наук у Парижі. Асоційований директор та директор Інституту Гафрімана (1989–2001 рр.). Голова Міжнародної асоціації українців (2002–2005 рр.).

— На початок хочу запитати, чому Ви вирішили стати істориком? Які книжки та/або люди вплинули на Ваш вибір?

— Мій шлях до історії не був прямим, він пройшов через мови, літературу, міжнародні відносини, а почався він, поза сумнівом, через моє дитинство сина кадрового військового (мій батько служив у військово-повітряних силах США) у Європі. Моя мати каже, що я вивчив французьку вже у дитячому садку, коли ми перебували там наприкінці 1950-х (хоча я мусив вивчати її наново у середній школі); ми жили у Флориді під час Кубинської кризи, відбулася моя перша зустріч з іспанською мовою та “холодною війною”; потім ми жили три роки у Німеччині, біля міста Трир, що, як я дізнався на уроках німецької в американській школі, є “die älteste Stadt Deutschlands” (найстарішим містом Німеччини) та “wurde von Römern gegruendet” (було засноване римлянами). У Трирі збереглися дивовижні римські руїни, а також будинок Карла Маркса. Припускаю, що моє майбутнє було визначено вже тоді. Мої батьки захоплювалися туризмом, тому ми регулярно відвідували середньовічні замки на Райні, щороку влітку їздили до Італії на базу відпочинку збройних сил біля Верони, а також мандрували країнами Бенілюксу та Австрією, батьківщиною моєї матері. Я навіть пригадую, як уперше побачив Залізну Завісу; я маю зроблену посіхом фотокартку австро-угорського кордону із мінними полями, вартовими вежами та вартовими собаками.

У середній школі моїми улюбленими предметами була не історія, а література та мова, зокрема, коли я два роки у середній школі вивчав російську, що її викладав виходець зі Словенії у Торнтоні (Колорадо). Я обрав факультет дипломатичної служби Університету Джорджтаун, де вивчав історію, політичні науки, економіку і російську мову та літературу як непрофільні дисципліни, та серйозно думав про вступ до дипломатичного корпусу. Втім, це була доба Річарда Ніксона, Вотергейту та Генрі Кіссінжера, й жоден дипломат, якого б я знав і поважав, не виявляв ентузіазму репрезентувати США під час війни у В’єтнамі. Моїм першим курсом російської історії – як студента – був випускний семінар під керівництвом Девіда Голдфранка, на якому ми читали середньовічні хроніки (отже, Девід був моїм найпершим учителем російської історії), але я відмовився ходити на оглядовий курс російської історії, що пропонував суворий ієзуїт, отець Френк Феднер, який розпочав свої лекції тирадою про “більшовицьких паразитів” і про те, як червоні розі’ють нас дощенту, якщо ми будемо ідеологічно недбалими (хоча, мені здається, це ми розбили “іх” дощенту). Натомість, я закохався в російську літературу завдяки чудовій викладачці Валентині Голонджовскі-Бругер, яка мала українське та польське коріння, й створювала дуже потрібний контраст з деканом факультету та головним викладачем мови, німецько-американським католиком Робертом Легером, який гордовито називав свої посилені вступні та середні курси “перша та друга тактики терору(!)” (Terror tactics one and two(!)) і “травмував” багатьох студентів першого та другого курсів. Двома моїми найулюбленишими книжками у Джорджтауні були, мабуть, “Майстер та Маргарита” Міхаїла Булгакова та “Ікона і сокира” Джеймса Біллінгтона. 1975 року я також уперше поїхав до Радянського Союзу на літню мовну програму до Ленінградського державного університету. Наступного року я повернувся вивчати російську ще на семестр; ми також їздили до Москви, Києва, Талліна, Риги, Новгород, Кіжів та Тбілісі.

Валентина та інші професори з Джорджтауну, як і місяці у Ленінграді, пробудили у мені таку любов до російської літератури, що я вирішив писати випускню роботу в Блумінгтоні (Індіана), на факультеті слов'янські мови та літератури, де я спеціалізувався на сучасній російській літературі й написав магістерську про антиутопічні погляди у російській літературі від Владіміра Одоєвського до Фьодора Достоєвського; книжкою, що справила на мене тоді найбільший вплив, була, безумовно, біографія Александра Герцена пера Мартіна Малія. Я слухав курси двох істориків Індіанського університету, Александра Рабіновича, провідного історика революцій 1917 року, та Бена Еклофа, провідного історика освіти у Росії. Свою єдину за всю магістратуру курсову роботу з радянської історії я писав під керівництвом Алекса Рабіновича, який щойно видав свою тепер класичну “Як більшовики прийшли до влади”.

Уже в Індіанському університеті я зрозумів, що літературне дослідження, яке я хотів проводити, ближче до інтелектуальної та культурної історії, ніж заохочували більшість викладачів у Блумінгтоні, тому я вирішив залишити аспірантуру, поїхав додому в Колорадо, де вивчав російську мову, був асистентом у двосеместровому оглядовому курсі європейської історії і відвідував заняття з історії філософії (так, греки, Тома Аквінський і Гегель, уявіть собі!), знання якої, як я відчував, бракувало у моїй освіті, і яке, я розумів, було потрібним підґрунтям для продовження занять інтелектуальною історією.

Рік викладання та відвідування курсів з історії спонукав мене спробувати поступити у магістратуру ще раз, цього разу з історії, і мене прийняли до Стенфордського університету. Після інтенсивного вивчення в аспірантурі європейської історії, яка ознайомила мене зі школою Анналів, німецьким Historikerstreit, дискусіями довкола Великої французької революції та ревізіонізмом Фюре та Кобена, британською робітничою та соціальною історією, й опрацювання важливих періодів та дискусій у російській та радянській історії із Теренсом Еммонсом (щодо імперської Росії) та Алексом Далліном (щодо радянської Росії), я почав розуміти, чого я насправді хочу досягнути у власній роботі: збагнути, як Радянський Союз став таким, яким він був, і дослідити те, що вражало мене з першого візиту, – наскільки “мілітаризованим” був радянський соціалізм. Тепер я розумію, що це враження було підсилено життям у Ленінграді, флотському місті, переповненому людьми у формі, яке чимось нагадувало мені Вашингтон, але я поринув у дискусії про мілітаризм та історію колективізації і нарешті зупинився на Червоній армії та її початках як “школи соціалізму”. Тут, мабуть, найважливішими дослідженнями для мене були “Із селян в націю” Юджена Вебера, книжка Річарда Кобба про французькі революційні армії та “Наглядати і карати” Мішеля Фуко (в'язниці та армії багато в чому подібні). Я продовжував підтримувати свої зв'язки зі світом літератури, і займався соціологією літератури із Вільямом Тоддом (він зараз у Гарварді, а тоді був у Стенфорді) як непрофільною темою; і завершив свою дисертацію про Червону армію зі званням доктора історії та гуманітарних наук. Моїми вчителями у Стенфорді також були двоє чудових істориків з Німеччини (та Європи загалом) Джеймс Шин та Пітер Паре, який згодом заохотив мене переписати есей про Маркса, Енгельса та революційну стратегію для перевидання класичної антології “Творці сучасної стратегії”. Саме завдяки цьому проєктові я дістав змогу вивчення військової історії як історії інтелектуальної, політичної та культурної; сам Паре був важливим біографом Карла Кляузевіца, одного із провідних європейських військових мислителів, а також дуже проникливим істориком культури, що доводить його робота про берлінську сецесію.

Після приїзду до Колумбійського університету, де я отримав свою першу повну викладацьку позицію, я тісно співпрацював із Робертом Маквайром, спеціалістом з радянської російської літератури 1920-х років, і ми разом читали курс про політичну культуру й культурну політику. Одним з моїх найближчих колег за тематикою досліджень, віком та темпераментом був Майкл Станіславскі – історик російського єврейства імперського періоду та сучасної Європи. Ми організували літній семінар у Колумбії з російської та радянської історії, зосередившись на національностях; я тоді переживав процес самоукраїнізації і мав глибоке відчуття, що історики єврейства можуть багато чого навчити нас, істориків України (і ширше – Російської імперії). Студенти Майкла займалися історією євреїв Східної Європи, більшість з них також досліджували теми російської і навіть української історії, тому, мені здається, я заповнив іншу лауну своєї аспірантської освіти як історика Російської імперії. Я також разом зі своєю колегою, Кетрін Непомнящею, викладав курс під назвою “Міста і цивілізації: вступ до євразійських студій”, упродовж якого ми брали студентів у мандрівку по текстах про міста (Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса, Казань та Нью-Йорк), і мусили багато читати з літератури та історії, зокрема чимало з історії архітектури. Тоді ж я зрозумів, як багато дізнався з аналізу текстів та епох, який здійснили дослідники літератури, і що багато колег-літературознавців, безумовно, роблять внески до культурної та інтелектуальної історії, на які не завжди здатні історики із суто історичною освітою. Водночас, мушу зізнатися, що багато теоретичних дискусій у літературі видаються мені менш цікавими, ніж більшість в історії (хоча в історії нецікавих дискусій також не бракує).

Уже під час мого дослідження для книжки про Червону армію, проблематика якої бачилася як “перетворення російських селян на червоноармійців і можливо радянських громадян”, я натрапив на багато матеріалів про українізацію Червоної армії 1920-х рр. за Міхаїла Фрунзе, а потім Кліма Ворошилова, але оскільки я не знав, як оцінити цей матеріал під кутом зору мого

розуміння російської та радянської історії як національної держави, що модернізує, то до книги він не потрапив. Однак він мене заінтригував, тому я розпочав те, що називаю своєю “самоукраїнізацією” і поринув у історіографію модерної України (переважно кінця XIX – початку XX ст.). Виклики, які кинула українська історія моєму початковому навчанню, скерували мене в напрямку порівняльного дослідження імперій; німецькомовне дослідження Андреаса Каппелера, огляд якої мене попросили написати, познайомило мене з колегою, роботу якого я і зараз вважаю інноваційною й провокативною, і кого я також радий називати другом. Я дуже поважаю книжку Домініка Лівена про імперії, як і його праці про пізньоімперську закордонну політику.

— *Виглядає на те, що в наш час написання історії дедалі більше залежить від правил та очікувань масової культури. Чи погоджуєтесь Ви з таким баченням? І що для Вас особисто означає займатися історією?*

— Мені здається, написання та оповідання історії завжди пов’язане зі змінами культурних контекстів та технологій комунікації. Нині ми живемо у культурі соціальних медіа, Інтернету та відео; з одного боку, це відкриває історію для мільйонів громадян поза стінами шкільних та університетських аудиторій. Ця “демократизація” історії поєднується з новими здобутками в економіці видання, яка високо оцінює те, що “добре продається” широким колам читачів. Скажімо, проекти, що вимагають багаторічних досліджень у численних національних та регіональних архівах, є менш привабливими для видавців та їхніх груп збуту, ніж блокбастери, які охоплюють тривалі періоди та звертаються до проблем сучасності. У нашій царині це передусім війни історії довкола Другої світової війни та радянського періоду. Це не обов’язково зле, але ми, як історики, маємо критичніше ставитися до власних політичних та національних упереджень, творячи наративи та беручи участь у публічних дискусіях із суперечливих чи дражливих історичних питань. До того ж ми як науковці отримали безпрецедентні можливості мати доступ до онлайн збірок та регулярних і тісних контактів з колегами всього світу. Це також допомагає визначити спосіб, у який може писатися історія, як, наприклад, заклики до “переплетеної історії” (entangled history, histoire croisée), що вимагає спільних дослідницьких зусиль.

Мою власну працю як історика значною мірою визначає моя зацікавленість питаннями міжнародних прав людини та громадянських прав. Водночас я намагаюся узгодити кордони між сучасними політичними подіями, що потребують історичного аналізу, і намаганням не переносити сучасні ідеї на історію минулих часів та різних країн.

— *Ваша стаття “Чи має Україна історію?” означила новий етап у дискусії про перспективи українських та східноєвропейських досліджень. Які відповіді на Ваш текст були для Вас найцікавішими? І які нові питання Ви б підняли зараз?*

— На сам текст мене значною мірою надихнуло читання “Росії як багатонаціональної імперії” Андреаса Каппелера, моє вивчення німецької історії із Шином (та його схильність ставити під сумнів національний наратив), тексти Майкла Гаєра про Європу та його “інтерпретація” питань постмодерну, а також мої розмови в Колумбійському університеті з Марком Раєффом та Майклом Станіславскі. Мабуть, я найбільше ціную відповідь Юрія Сльозкіна як приклад нестандартного мислення історика. Я згодом виявив, що його “Єврейське століття” відкриває багато нових речей у розділі про радянську ідентичність, комісарів та чекістів. І, звичайно, новаторська стаття Юрія про СРСР як комунальну квартиру вплинула на мене у плані розуміння радянського періоду подібно до текстів Каппелера.

Після “Чи має Україна історію?” я також досліджував потенціал історії прикордоння, порівняльної історії імперій та діаспори як важливої для істориків України у своїй статті в American Historical Review “Євразія як антипарадигма” та у збірці нарисів “The Russian Empire“, де я був співредактором разом із Джейн Бурбанк та Анатолієм Ремньовим (на жаль, уже покійним). Після цього есею та книжки мій черговий “маніфест“, мабуть, вийшов у збірці “Лабораторія транснаціональної історії” за редакцією Георгія Касьянова та Філіппа Тера, де нариси Тера та знову ж Каппелера на підтримку транснаціональної історії, історії культурних трансферів та “переплетеної історії” надихнули мене написати історію Східного фронту в Першій світовій війні як таку entangled history.

— *Нині ми багато чуємо про занепад східноєвропейських студій, перерозподіл коштів на користь досліджень Китаю чи Індонезії. Якими Ви бачите перспективи галузі у світлі таких тенденцій?*

— Не підлягає сумніву, що із закінченням холодної війни, яка визначала геополітичне суперництво США та СРСР, що впливало на весь світ, до теперішньої “глобальної війни з тероризмом” сталися певні міжнародні зміни та перерозподіл інтелектуальних ресурсів, що відає перевагу історіям та регіональним дослідженням країн, які не так давно знали як “колоніальний світ“, “третій світ” чи “країни, що розвиваються” (поза Європою та Північною Америкою). Занепад фінансування та перспектив працевлаштування найважче вдарив по спеціалістах з історії Західної Європи, тоді як східна, центральнo-східна та південно-східна європейська історія у багатьох місцях переживає нове зростання. Значною мірою завдяки тому, що дослідники цих регіонів (та з цих регіонів) роблять важливий внесок у дискусії про ідентичність, глобалізацію,

постколоніалізм та інші сучасні напрями з виграшного погляду постсоціалізму. Історики, антрополози та спеціалісти з культурних студій читають тих самих теоретиків та перевіряють ті самі теорії на посткомуністичному “матеріалі”. Звісно, нам варто остерігатися некритичного обстоювання новітніх захоплень та напрямків у низці гуманітарних та соціальних наук, але Другий світ не зник із новим піднесенням колишнього Третього світу. Можна уявити, що східноєвропейська історія “врятує” західноєвропейську історію від подальшого згасання, винайшовши якусь дотепну відповідь на заклик Чакрабарті до “провінціалізації” Європи.

Цього літа я відвідав конференцію в Гелвей у Національному університеті Ірландії під назвою “Колоніалізм у Європі: факт чи вигадка?” Розпочалася вона з доповіді про Ірландію; я виступив з основною доповіддю з деякими міркуваннями про можливість застосування колоніального підходу до історії України. Окрім промови про колоніальні проблеми Італії після об’єднання, решта виступів були присвячені історії Центральної, Центрально-Східної, Східної та Південної Європи. Дискусію зробили цікавішою коментатори та диспутанти, спеціалісти з британської та французької колоніальної історії. Окрім моєї доповіді про Україну, Гвідо Гаусманн порівнював колоніальний дискурс українського та російського географів (Степана Рудницького і Семьонова-Тянь-Шанського), а Крістоф Мік обговорював міжвоєнну польську колонізацію на східних прикордонних землях, переважно заселених українцями.

— Яка з прочитаних Вами впродовж останнього року книжок справила на Вас найбільше враження?

— О, це надто складне запитання, тому назву декілька. Розпочну з праці “Динаміка Руйнування: культурна війна та масові вбивства під час Першої світової війни” Алана Кремера. Це вишукана синтеза та перегляд багатьох аспектів суперечливої історії Великої війни, яку досі оповідають з перспективи Західного фронту. Далі – “Внутрішній колоніалізм” Александра Еткінда; потім збірка нарисів: “Політика відплати у Європі” за редакцією Яна Гросса, Ішвана Деака та Тоні Джадта (включно з впливовим текстом останнього “Минуле – це інша країна”); і з останніх “Разом та нарізно у Бережанах” Шимона Редліха. Всі ці книжки, гадаю, спонукають до роздумів та демонструють креативний підхід до мислення про українську історію, російську історію, східноєвропейські прикордонні землі.

— Над яким проектом Ви працюєте зараз?

— Мій довготривалий проект – написати історію Східного фронту в Першій світовій війні, за “переплетеною” моделлю, запропонованою Каппелером, Тером та французько-німецькими творцями *histoire croisée*. Я планую дослідити окупаційні режими, військовополонених, біженців, пропаганду та багато інших аспектів, у яких переплітаються імперії, нації та окремі люди. Зокрема, я працюю над нарисом про Союз Визволення України та його роботу серед “російських” військовополонених у німецьких та австрійських таборах, спрямовану на перетворення “солдатів на українців”. Останнім джерелом натхнення для мене стало редагування та підготовка коментарів до англomовної версії історії української революції (“Замітки і матеріали до української революції”, Відень, 1921-1922) Павла Христюка, молодого українського есера, який був членом кількох урядів у 1917–1919 рр., брав участь у скиненні Скоропадського, згодом емігрував до Відня, а потім повернувся до радянської України, де 1931 року був заарештований НКВС – разом із багатьма колегами Михайла Грушевського – у справі “Українського Національного Союзу”, помер у сталінському ГУЛАГі. Я пропоную “читати” Христюка як історика-антиколоніаліста й “бачити” історію України того часу як “колоніальну”, та у найрізноманітніші способи частину ширшої глобальної антиколоніальної доби початку ХХ ст. та ширших періодів.

Нарешті, я щойно погодився організувати проект з усної історії для наших американських військових ветеранів, які повертаються і стають студентами тут, в Аризоні. Усні історії, разом із серією лекцій про війну, мир та суспільство, покликані допомогти ветеранам, що повертаються, переважно з Іраку та Афганістану, ліпше інтегруватися до життя у стінах університету та поза ними, а їм дати змогу поділитися власним військовим досвідом та досвідом переходу до цивільного життя.

Марко фон Гаген: “Мій шлях до історії не був прямим”. –

Режим доступу: <http://historians.in.ua/index.php/intervyu/370-mark-fon-hagen-mii-sbliakh-do-istorii-ne-buv-priamym>